

### A VÁRADI EGYEZSÉG

*A mohácsi vészt követő kettős királyválasztás következményeként az ellenkirályok, Zápolyai János és Habsburg Ferdinánd között több mint egy évtizedig tartó, változó szerencsével folyó küzdelem indult meg, mely végeredményében mindkét felet kimerítette és a török hódító terveit segítette elő. Ezt a veszélyt felismerve, a magyar közvélemény kényszerítő óhajára az ellenkirályok 1538-ban Váradon kiegyeztek. János király azt remélte, hogy ezáltal megnyerheti Ferdinánd bátyjának, a hatalmas V. Károly német-római császárnak tényleges segítségét a török ellen. A szerződés »Magyar politika a mohácsi vész után« című, rövidesen megjelenő tanulmányának alább között részlete ennek a megegyezésnek politikai jelentőségét világítja meg.*

A FEGYVERSZÜNETET elég hamar sikerült Rozgonyban tető alá hozni. 1537 december 1-én írták alá, azzal az elhatározással, hogy a tulajdonképpeni béketárgyalásokat Patakon fogják folytatni.

Az ilyen tárgyalások természete, majdnem ceremóniája az, hogy előbb mindegyik fél még megpróbálja a maximumot kialkudni. A legmagasabb igényekkel kezdi, hogy legyen miből engedni.

Erdemi nehézség is akadt bőven. Aztán ahogyan telt az idő, ismét éreztetten hatását a helyzet labilitása.

A goriani vereség miatt nemrég még kétségbeesett Ferdinándban újra felütötte fejét az olcsó reménykedés. A császár és a francia király között létrejött fegyverszünet, a török-ellenes liga megalakításának kedvező kilátásai ismét kiegyenesítették a derekát. Megint a császár segítségével bizakodott. Mint mindig, most is nem a maga, hanem az egész Habsburg-birodalom tétjeivel akart volna játszani. Ha rajta fordul meg, talán nem is jön létre a béke.

Mert Jánosnál sem hiányoztak a kerékkötők. A francia király követén kívül, a brandenburgi és a mainzi választó is azon fonderkodott nála, hogy az ő közbenjárásuk nélkül ne kössön békét.

De a dolog most már józanabb és keményebb emberek kezén volt; nem olyanokén, akik változó hangulatok hullámain lebegtek.

A végén a császári orátor már nem is jelentett és nem kért utasítást, hanem február 24-én »sok baj, fáradság és könnyek« után elfogadta azt a szerződést, amelyet a »nagyváradi béke« neve alatt regisztrált a történelem.

Károlyi Árpád azt írja, hogy amit a mohácsi katasztrófa rontott rajtunk, azt a nagyváradi béke volt hivatva jóvá tenni.

Ez a megegyezés mindenestre egyik legfontosabb állomása a mohácsi vész utáni idők magyar politikájának. Nemcsak azért,

mert mint Károlyi írja: »ebben az aktusban Magyarország s az önálló magyar király Zápolya személyében — hosszú időre — utoljára lép fel a világtörténelemben«.

Kölcsönös megegyezésből fakadó elhatározások bizonyos fókig még akkor is kihatnak a dolgok további alakulására, ha végrehajtásukra nem kerül sor; ha azok, akik kötötték, hamarosan kölöncnek érzik, aminek a terhét legjobban szeretnék ledobni.

Az egyszer megkötött szerződésnek nemcsak a kancelláriákban marad nyoma, hanem azok gondolkodásában és cselekvésében is, akik létrejöttében résztvettek s akik teendőiket a megegyezéshez igazítják, mindaddig, amíg a helyzet gyökeres változása félre nem löki az útból és el nem temeti.

A nagyváradi béke sohasem volt teljes értékű megegyezés. Azok, akik kötötték, nem merték nyilvánosságra hozni, Titokban létesített expediens volt a nyugalmi helyzet átmeneti biztosítására. Olyanok kötötték, akik a saját erőiknél összehasonlíthatatlanul hatalmasabb tényezők (az ozmán birodalom és a császárság) ütközésének vagy érintkezésének egyik pontján állottak s akik éppen ezért a maguk alkujával e tényezők viszonyát nem határozhatták meg. Nem rajtuk fordult meg, hogy e tényezők viszonya hogyan alakul és mérkőzésüknek — ha sor kerül rá — mi lesz az eredménye. Pedig a megegyezés végrehajtása éppen ettől függött.

Fráter Györgyék részéről ugyan minden megtörtént, hogy a megállapodásba közvetlenül belevonják a császárt s amennyire csak lehet, reáépítsék a megegyezést. Tudták, hogy nélküle mit sem ér az egész.

A szerződés valóban, elvben és forma szerint *nem* János és Ferdinánd között, hanem egyfelől János, másfelől V. Károly császár (még pedig *elsősorban* a császár) és Ferdinánd között jött létre, amit a szövegezés megfelelően kifejezésre juttat. Ezen nem változtat az a tény, hogy a szerződést előbb (1538 június 10-én Breslauban) Ferdinánd erősítette meg s a nagy távolság miatt csak később került Károly elé, aki Toledóban az év novemberében (a közelebbi adat ismeretlen) Jánoshoz intézett levelében azt a maga részéről kifejezetten elfogadta és ratifikálta.

Erdemes ide iktatni a szerződés szépen szövegezett bevezetését.

»Mi János, Isten kegyelméből Magyarország, Dalmácia, Horvátország stb. királya emlékezetére adjuk mindazoknak, akiket illet, hogy Magyar királyságunk ama háborúskodások következtében, amelyek az áldott emlékü fenséges Lajos király, a mi elődünk halála után, köztünk és a fenséges fejedelem Ferdinánd úr Isten kegyelméből a rómaiak örökké fenséges királya, valamint Németország, Magyarország, Dalmácia, Horvátország stb. királya között folytak, különböző bajoktól és nyomorúságoktól sújtva olyan veszélybe került, hogy fennmaradására is alig táplálhattunk reményt. Még kevésbbé arra, hogy korábbi alakjában helyreállítsuk, úgy ahogyan volt, amikor Belgrád, a kereszténység akkori bástyája leomlott és nem sokkal utóbb maga Lajos király is odaveszett Magyarország majdnem egész ifjúságának és katonaságának virágával, Buda főváros kétszer is hatalmába került az ellenségnek,

amely majdnem az egész országot tűzzel-vassal pusztította, de e mellett belső gyűlölködés, fosztogatás és öldöklés is annyira sújtotta, hogy végül még az ellenség is megsajnálta. Magyarországnak ebben a helyzetében és ennyi bajban sem szűntünk meg soha barátaink, a különböző keresztény fejedelmek segítségével munkálkodni a békéért és a jó barátságért magunk és a fenséges római király között, amit megerősíteni segített Lengyelország királya, mindkettőnk barátja és rokona. Ilyen és hasonló törekvések kudarca után most végre Isten akaratából és kegyelméből felderült a nap Magyarországra, amikor is ügyünket a legszentebb és legkiválóbb katolikus fejedelemnek, Károly úrnak, a rómaiak császáranak stb. stb. színe és döntése elé terjesztjük; az egész kereszténység feje elé, akitől Isten után egyedül remélhetjük Magyarország megsegítését az ő irányításával és legfőbb hatalma alatt. Ezért küldtük Ő császári és katolikus felségéhez három évvel ezelőtt követünket és tanácsosainkat (itt következnek a nevek) Nápolyba, másfelől Ő császári felsége kérésünkre hasonlóképp hozzánk Váradra irányította követét (itt következik a név) a béke megkötésére... Ő császári felsége mindenkor annyi jóságot tanúsított a kereszténység ügyével szemben s ez ország üdvét és szabadulását illetően annyi gondosságot mutatott, hogy először a jó Isten kegyelmében s ez után a császár erejében, hatalmában, valamint nagy tekintélyében bízva, nem haboztunk barátságos, jóakarató és igaz keresztény fejedelemhez méltó buzdításra és tanácsára ezt a sok baj között végveszélyben forgó országot Isten után az ő gyámságára és védelmére bízni. Reméljük, hogy ő császári felsége lesz az, akinek ere nyei és ereje által ez a mi országunk nemcsak kiszabadul az ellenség torkából, hanem rövid idő alatt visszajut előző állapotába és virágzásába. Ilyen meggondolástól és reményektől vezettetve lelkiismeretünk és meggyőződésünk sugallatára királyi hatalmuk teljességével úgy határoztunk, hogy... azoknak a vigasztalására és megnyugtatóására, akik ennyi bajon és megpróbáltatáson estek át, nemkülönbön dicső országunk üdvére, védelmére, felszabadítására, valamint szabadságainak fenntartására... a lundi érsek úrral, aki itt mind Ő császári és katolikus felségének, mind a római király Ő fenségének teljhatalmú követe... a békét, a barátságot, a testvériséget és szövetséget — amely után oly régóta vágyódunk — megkötöttük, megerősítettük és megállapítottuk.»

Tisztán jogászai szemmel nézve, a császárra háruló kötelezettség érvénye nem lehet vitás. Nyilvánvaló az is, hogy nemcsak úgy »rántották bele« a szerződésbe, hanem ő maga *akarta* a megegyezést. Az ő megbízottja kötötte; fivére ügyéről volt szó, akitől nem szívesen tagadta meg a támogatást s végül — a valóság világában ez a legfontosabb — nyugalmat akart a keleten, nehogy a birodalom erőit esetleg elvonják számára hatodrangú bonyodalmak s szándékai ellenére kénytelen legyen közbelépni.

De éppen ebben rejlett a gyökeres különbség a szerződő felek szándékai és felfogása között. Ferdinánd azért akart nyugalmat, hogy később annál biztosabban tehesse rá a kezét Magyarországra, amihez szüksége volt a császár és a birodalom hathatós segítségére.

Fráter György azt remélte, hogy ha Nyugatról nem szorongatják, a megerősödő ország a császár nélkülözhetetlen támogatásával nemcsak sikerrel állhat ellen a töröknek, hanem visszaszerezheti régi hatalmát.

Mindketten a császárra számítottak, aki pedig nem akart mást, csak éppen szabadulni a két király harcának kellemetlen következményeitől. S ha gondolt is arra, hogy később a török ellen fordul, maga akarta megválasztani: hol és mikor támad.

A valóságos szándékok és érdekek tehát egyáltalán nem voltak harmóniában és ez az — nem pedig a szerződés »jogi érvénye« — amin minden megegyezés életképessége megfordul.

A valóságban mégis csak János és Ferdinánd állottak egymással szemben szerződő felekként. Az ő érdekeik összeegyeztetése volt a cél — a távoli császár áldása mellett.

A szerződés szövege szerint azt várták tőle, hogy fivérével együtt *»a lehető legnagyobb gondot és buzgóságot fordítsa«* a magyar királyság és minden részeinek támogatására és védelmére és egyebek közt, úgy, ahogyan azt János Nápolyba küldött követei előtt ő maga ajánlotta, *»Belgrád — Isten segítségével leendő — visszaszerzését különös feladatának tekintse«*.

János és tanácsosa tehát joggal számíthattak a császár mielőbbi fellépésére, mégpedig éppen Magyarországon.

LÁSSUK, HOGY EZZEL SZEMBEN mi az, amit a császár a váradi szerződés megerősítéséről szóló levelében valóban vállalt.

Ebben a levélben szó sincsen Belgrádról. A császár őszinte volt. Nem olyan bőkezű szavakban és ígéretekben, mint fivére vagy mint a lundi érsek.

»Ami bennünket illet — írta — felséged meg lehet győződve, hogy amint a Ferdinánd és felséged közötti békét — *ha azt nem is mi hoztuk létre* — de fáradhatatlanul támogattuk, ugyanúgy elhatároztuk, hogy semmit sem mulasztunk el e barátság és szövetség megőrzésére. Sem felségedet, sem országát nem hagyjuk el s nem fog rajtunk múlni, hogy erőinket és tehetségünket az állam javára, a királyság üdvére, biztonságára és védelmére fordítsuk valahányszor a dolgok alakulása úgy kívánja és amennyire hatalmunkban áll. Ezért nemcsak ebben és más országokban és örökös tartományainkban gondoskodunk arról, ami véleményünk szerint a háborúskodáshoz szükséges, hanem írásban és követünk útján más keresztény királyokat és fejedelmeket is arra buzdítunk, hogy velünk és szövetségeseinkkel fegyvert fogjanak a közös ellenség ellen. A lundi érseket Németországba küldtük, hogy a birodalom rendjeitől nevünkben segítséget kérjen és sűröghessen erre a hadjáratra. Ha Isten segítségével úgy sikerülnek terveink, ahogyan gondoljuk, akkor a Gondviselés jószágából remélhetjük, hogy mi, felséged, valamint más királyok és fejedelmek, akik ebbe a háborús szövetségbe még belépnek, minden haderejükkel és hatalmukkal szárazon és vizen szembe szállhatnak a törökkel, hogy végre Isten ajándékaként eljöjjön a hosszú, szilárd béke és nyugalom ideje a magyar királyságra és az egész kereszténységre.«

Ez a levél elsőben is finoman elhárítja azt, mintha a császár hozta volna létre a váradi szerződést; ő csak »fáradhatatlanul támogatta«, ami — ha szigorúan vesszük — azt is jelentheti, hogy közvetlenül nem kíván benne részt vállalni, nem tekinti magát szerződésalkotó félnek. Erre utal az is, hogy szabatosan a János és Ferdinánd közötti békéről beszél. Ha a továbbiakat elemezzük: a császári erők rendelkezésre bocsátását csak azzal a fenntartással biztosítja, amennyire az hatalmában áll (»quoties per nos fieri poterit«). Ezen túl a keresztény királyok és fejedelmek segítségének megszerzésén van a hangsúly és csak »ha a tervek sikerülnek« (consilia nostra ex sententia cesserint) kerülhet sor szárazon és vizen a támadásra a török ellen.

A szöveg utolsó része inkább úgy hangzik, mintha nem a császár biztosítana támogatást Jánosnak, hanem mintha csak tudomásul venné és elismerné azt, hogy János is csatlakozott ahhoz a török elleni ligához, amelyet 1538 február 8-án kötött a császár a pápával és Velencével. A liga akciójának kilátásairól és nem arról van szó, hogy a császár Magyarországgal szemben valami konkrét kötelezettséget vállalt volna. Például olyant, amely Belgrád és a régi határ visszaszerzésére vonatkozik.

Nem állítjuk, hogy a szövegezés tudatosan ilyen aprólékos pontossággal akarta volna kifejezni a szándékokat, de a szöveg gondos elemzése sokszor igenis felfedi azt, amit a levél írója gondolt, még ha nem is akarta világosan megmondani. Jól megrágott szavak úgy tapadnak a gondolatokhoz, hogy akaratlanul is elárulják őket.

Maga a szerződés azon az alapelven épült — ez eredetileg Várday Pál primás gondolata volt — hogy a magyar királyság *egy* ország marad, csak átmenetileg *két* királya lesz. Ezt az elvet a szerződés több pontja világosan leszögezi. Először is ott, ahol megállapítja, hogy az országot akármilyen közös külső vagy belső ellenséggel szemben János a császárral és a római királlyal együtt közös erővel védi. Azaz, ki-ki nemcsak annak az országrésznek a védelméről gondoskodik, amelyet birtokában tart, hanem az egész »közös királyság« birtokainak és tartományainak védelmét kölcsönösen együtt látják el. (Ferdinánd leveleiben ettől fogva ismételtlen a »közös királyság« »ad conservationem regni istius comunis« terminológiáját használja.)

Talán még világosabban érvényesül ez az elv abban a pontban, amely szerint ugyancsak együttes erővel kell eljárni azokkal a belső »rebellisekkel« szemben, akik ellenszegülnének a szerződésnek, vagy az annak biztosítása érdekében »közös en kiadott« rendelkezéseknek.

Már addig is, amíg a szerződés publikálására sor kerül, a szerződő felek kötelesek voltak arra, hogy a pillanat követelményeinek megfelelően testvéreként és barátként járjanak el, ha ellenség támadna rájuk vagy közülük egyikre.

A »közös királyság«-nak a szerződés értelmében van egy közös szerve és ez az egész ország részére a régi törvényeknek megfelelően választott nádor. A *két* király mellett tehát *egy* nádor, aki az ország egységét megszemélyesíti.

A dolog természetéből következik, hogy a nádort közösen tar-

tott országgyűlés választja — ezt egyébként a szerződés meg is mondja — mégpedig az az országgyűlés, amelyen a békekötést kihirdetik.

Ugyanennek az országgyűlésnek a feladata, hogy a királyság javának és nyugalmanak biztosításáról tárgyaljon.

Közös védelem, közös országgyűlés, közös nádor, a két király megállapodása arra nézve, hogy az országos méltóságokat és hivatalokat hogyan töltik be, a pénzverés közösen gyakorlandó joga, végül a szükséghez képest közösen kiadott rendelkezések: a szerződés így kívánta fenntartani és biztosítani az ország egységét.

Vajjon mi lett volna a közös nádor szerepe a két király mellett? Vagy helyesebben a két király között mivé fejlődhetett volna ez a méltóság, ha csakugyan betöltik?

A szerződés többi rendelkezése is az ország egységének elvéből következik.

János halála után »az ország a maga egészében, minden tartományával és részeivel együtt, a királyi hatalom teljével« Ferdinándra vagy amennyiben már nem volna életben, fiú-utódaira, illetőleg ilyenek hiányában a császár törvényes fiú-örököseire száll. »A törvényes igényjogosultat közös megegyezéssel királlyá kell választani«.

Viszont, ha a császár és Ferdinánd leszármazóinak magva szakad, az ország visszaszáll János fiú-örököseire és ha ilyenek nem volnának, ismét a magyar nemzet szabad királyválasztási joga jut érvényre.

Hogy az országban eleddig tiszteletben tartott közjogi elfogás mellett, titkos vagy akár nyilvánosságra hozott szerződésben, a trón betöltésének kérdését ilyen módon egyáltalán lehetett-e szabályozni — arról most ne beszéljünk.

Az ország egységének fenntartásával és a trónutódlás rendezésével a szerződés mélyen bent járt a jogi fictiók világában, de a tulajdonképpen szándékra, a lélek mélyén élő törekvésre semmi sem volt olyan jellemző, mint éppen az, hogy elsősorban az ország egységét akarta fenntartani.

Egyebekben a szerződés a tényleges helyzetet szentesítette: János is, Ferdinánd is teljes királyi joggal megtartják azt, ami de facto birtokukban van, a törvényes adományozások mindkét részen érvényben maradnak; az 1526 óta erőszakkal elfoglalt javakat azonban régi birtokosaiknak vissza kell adni.

A határok kitűzésére a két uralkodó közös egyetértéssel nyolc »a magyar nemzetből való« biztost küld ki. Ezentúl senkinek sem szabad egyik királytól a másikhoz átpártolni. Az eddig történt kölcsönös sérelmek a két király és alattvalóik között menjenek feledésbe.

NEZZÜK MÁR MOST, hogy a tényleges állapot kölcsönös elismerésén kívül mit adott, illetőleg mit kapott a két fél?

Ferdinánd »jogigényt« szerzett (már olyant, amilyent az országgyűlés hozzájárulása nélkül alkotott titkos szerződéssel biztosítani lehetett) az ország egész területe feletti uralomra.

Ezzel szemben János ígéretet kapott arra, hogy a császár a Zápolya-ház patrimoniumából — ideértve mindazt, amit János örökölt, maga szerzett vagy még ezentúl szerez, valamint azt is, amit a család Lajos király haláláig a magyar uralkodóktól kapott zálogként birtokában tartott — külön hercegséget alakít János fia részére, akit ennek az ügynevezett »szepesi hercegség«-nek a birtokában megvéd. A patrimonium elidegenített részeit a béke kihirdetésétől számított két év alatt országos hozzájárulásból kell visszaváltani. Azokat a részeket pedig, amelyek Ferdinánd birtokában levő területekre esnek, a császár mint sequestrumot tartsa oltalma alatt addig, amíg az örökség átadására sor nem kerül.

A »szepesi hercegség« létesítésére és átadására vonatkozó kötelezettség teljesítését a szerződés azzal biztosítja, hogy az ország csak akkor kerülhet Ferdinánd vagy fiúutódainak uralma alá, ha János fia az előírt módon, teljes egészében, minden hozzátartozó várral, várossal és birtokrésszel, valamint a Szepesmegye feletti joghatósággal együtt, már megkapta a hercegséget. Erre az ország méltóságainak külön meg kell esküdniök.

A szerződésben a két király ígéretet vásárolt egymástól ígértét.

Az egyik annak az országnak az átadását ígérte, amelyet a szultán is a magáénak tartott, a másik egy még nem létező hercegséget ígért, amelynek a részeit előbb úgy kellett volna országos hozzájárulásból boldog birtokosaiktól visszaváltani...

Vajjon Fráter György mennyi kézzelfogható valóságot látott ebben az alkuban?

A kialakult helyzet szentesítése legalább megfelelt a tényleges erőviszonyoknak. Minden ezen túl elképzelés volt, reménykedés vagy önáltatás; a legjobb esetben kísérlet — de ennek is veszedelmes.

Talán annak a bizakodásnak volt még legtöbb alapja, hogy a szerződés teremtetten renddel az ország egységét fenn lehet tartani.

Ha mindkét oldalról magyarok kötötték volna a megegyezést s végrehajtása is az ő kezükben maradt volna, akkor együtt talán megtalálták volna az egység biztosításának módját.

A Ferdinánd-párti magyar urak meg is tettek mindent, hogy szerepet és részt biztosítsanak maguknak a tárgyalásokban. Megmondták Ferdinándnak őszintén, hogy a béke ügye jobb kezekben volna náluk, mint az ország viszonyait nem ismerő idegeneknél. Mert nemcsak az ő dolgaikról és javaikról, de életükről és megmaradásukról van szó, igazságos és méltányos lenne tehát, ha a tárgyalások az ő közbenjöttükkel folynának. »Bajainkat és nyomorúságainkat senki sem ismeri jobban, mint mi magyarok...« — írták, de hiába!

Ferdinánd valami egészen különös bizalmatlansággal viseltett magyar alattvalóival szemben. Veszedelmes kíváncsiságot látott abban, ha a maguk dolgairól tájékozódni akartak s csak még szigorúbbra fogta a titoktartást. Károlyi Árpád állapítja meg: »Oly fontos stádiumában a nemzet életének, mint amilyenek éppen ez az idő mutatkozott, Ferdinánd kapitányai: Vels és Katzianer idegenek

voltak, diplomatai közül nem akadunk egyetlen magyarra; kétség-telen pedig, ha maguk a békülékeny urak közbeléphetnek s legalább részben rájuk is bízatik királyuk és hazájuk ügye: az eredmény... kielégítőbb lesz vala mint a minő lett.»

»Mert bármily rakoncátlanok voltak is egyesek — írja máshol — s bármennyire felhasználták a két király ellenségeskedését önző céljaikra, még a legkiméletlenebb előtt is ősztonszerűleg előtte lebegett az összetartozandóság tudata s az, hogy mindnyájan magyarok, hogy a közös haza van veszélyben. S ha egyik az egyik, másik a másik párton gondolta is megmenteni honát, egymást nem gyűlölték, a correspondentia köztük nem szakadt meg.«

Ferdinánd talán éppen ezért volt velük olyan mélyen és kiirt-hatatlanul bizalmatlan.

Ha így nézték az ország ügyét a váradi béke előtt, kezükben a béke végrehajtása is bizonyosan több eredménnyel járt volna, ha egyáltalában tudtak volna arról, amiben a lundi érsek Fráter Györggyel megállapodott.

Ferdinánd azonban nem érdemesítette híveit arra, hogy a nélkülük kötött megegyezés elveit legalább tudomásukra hozza. Ezért később, amikor a szerződésnek mégis híre terjedt, a Ferdinánd hűségén maradt rendek 1539 szeptember 21-én tartott gyűlésükön bizalmatlanságukat nyíltan kifejezték. Arra kérték Ferdinándot, hogy mivel »az eddig készült ilyen szerződések is az ország meghasonlását vonták maguk után, engedje meg, hogy a szerződés és általában a közjó ügyében János király országában levő testvéreikkel tanácskozhassanak«.

A jó szándék tehát meglett volna!

De térjünk vissza a szerződéshez!

Mondottuk azt, hogy a valóság világában a megegyezésnek annyi értéke volt, amennyi nyugalmat tudott teremteni abban az országban, amelyben minden összeütközés külső erők megmozdulását vonhatta maga után. Mindkét félnek érdeke volt, hogy ez a külső erő: a török, ne induljon meg és az ország fölött civakodó királyok ellentétét ne használja ki az egész ország elfoglalására.

A két király érdeke ebben mégsem fedte egymást teljesen. Jánost és országát közvetlenül, saját testén fenyegette a török veszély. Ferdinándot csak annyiban, hogy az ország, amely úgysem volt az övé, a gyenge János helyett a hatalmas szultán kezére kerülhet.

János helyzete még abban is kényesebb és veszélyesebb volt, hogy az is nyakára hozhatta a törököt, ha a nyugalom és biztonság érdekében Ferdinánddal kötött megegyezés miatt a szultán gyanút fog és a maga érdekeit látja kijátszva.

Ezért volt szükség arra, hogy a szerződés egyelőre ne kerüljön nyilvánosságra.

Érdekes a megállapodás erre vonatkozó részének szövege.

»E királyság fenntartása és szabadságának megvédése lévén minden törekvésünk, hisszük és reméljük, hogy amint a császár e szerződésben felismeri a maga birodalmának és a keresztény közös-

ségnek érdekét, ugyanúgy nem fog velünk szemben semmi olyat tenni, amiből az ország romlása és pusztulása következne. Ezért e békeszerződés kihirdetését, valamint a közös ellenség megnevezését mindaddig elhalasztjuk, amíg a császár ki nem jelenti, hogy ennek az ideje elérkezett. Igérjük, hogy a szerződésben foglaltak értelmében a császár elhatározásához fogjuk magunkat tartani és saját, valamint alattvalóink erőinek megfeszítésével az ország védelmére és felszabadítására törekszünk; úgy azonban, hogy a római király is ugyanezt tegye, hogy közös erőink latbavetésével ez a királyság megszabaduljon és megőriztessék az ellenség pusztításaitól. Amennyiben szükséges, ezt a levelet akkor megújítjuk, megnevezve benne a közös ellenséget is.»

Fráter György tisztában volt azzal, hogy ha a megegyezés nyilvánosságra jut, mielőtt még a császár elhatározta volna magát a török elleni támadásra és a szükséges előkészületeket is megtette volna, akkor ennek elsősorban és végzetesen Magyarország inná meg a levét. A legnagyobb botorság lett volna az országot kitenni a török támadásnak, amivel számolni kellett, ha Konstantinápolyban megtudják, hogy János a szultán ellenségeivel szövetséget kötött és halála után az ő kezükre akarja átjátszani az országot.

Ezért a hosszúra nyúlt tárgyalások eredményének elleplezésére ugyanazon a napon, amikor a szerződés kelt, a rozgonyi megállapodás érvényének meghosszabbításaként egy évre szóló fegyverszünetet kötöttek, amit ki is hirdettek.

Ha a pillanatnyi helyzetet nézzük, amelyet a szerződés rögzíteni akart, kétségtelenül János volt előnyben. Az ország területéből még sohasem tartott akkora részt a hatalma alatt, mint 1538 elején. A nyugati és északnyugati határszéli megyék, néhány északkeleti megye és Horvát-Szlavonország kivételével az egész ország Erdéllyel együtt őt uralta.

A kicsinyes emberi szempontoknak is megvan a maguk jelentősége. János szemében az is latba esett, hogy a szerződésben a császár és a római király »testvérének, barátjának« fogadta; királyi rangját végre elismerték. Többé nem nevezték »perversus latro«-nak, »vajdának« vagy szepesi grófnak — legalább hozzá intézett írásaikban nem — hanem »János király« lett a neve.

Ez számára azért volt fontos, mert egy ideje házassági tervekkel foglalkozott: a lengyel királynak Sforza Bonától született leányát akarta feleségül venni s a leendő apósna az volt a feltétele, hogy Zápolyát a császár ismerje el királynak.

A nagyváradi békével — amelyben tulajdonképpen lemond arról, hogy dinasztíát alapítson — a maga személye számára közel tizenkét év után végre megszerezte királyi méltóságának és hatalmának elismerését.

Fráter György számára ez aligha lehetett fontos. A király tervezett házasságában sem láthatott mást, mint politikai eszközt, amit így vagy úgy majd hasznosítani lehet.

A házasságkötésre azonban egyelőre nem kerülhetett sor.

AZ ESEMÉNYEK ÚGY AKARTÁK, hogy a nagyváradi szerződés röviddel megkötése után mindjárt nehéz teherpróba alá kerüljön.

Már tavasszal híre terjedt, hogy a szultán megindul a Duna felé. Nem lehetett tudni, hogy a hadjárat Magyarországnak szól-e, vagy a moldvai vajdának. Szólhatott mindkettőnek is.

Abban alig lehetett kétség, hogy Konstantinápolyban neszét vették János és Ferdinánd egyezkedésének s az a mentegetőzés, hogy csupán fegyverszünetet kötöttek, nem sokat használt volna, ha a szultán Magyarország »megbüntetésére« csakugyan elszánja magát.

A török érkezését semmi esetre sem lehetett készületlenül bevárni.

Amit az országban rendelkezésre álló erőkkal megtehetett, azt Fráter György gyors elhatározással végrehajtotta. A Havasalföld és Moldva felől nyíló szorosokat megerősítették. A várakat kiigazították, őrséggel, lőszerez, eleséggel bőven ellátták; s megfelelő hadsereg felállításához is erélyesen hozzáfogtak. Verancsics írja, hogy »mindezen rendeleteknek s tanácsoknak lelke és szelleme, mindezen roppant készületeknek eszköze, végrehajtója Fráter György vala.«

A nagyváradi szerződés egyik legutolsó szakasza megállapította, hogy a császár és Ferdinánd már *a szerződés kihirdetése előtt* tartozik a sükségnek megfelelően Jánost »testvérként és barátként« segíteni, ha ellenséges támadás fenyegeti.

Fráter György 1538 augusztus 16-án Váradról kelt levelében értesítette Ferdinándot, hogy a szultán tekintélyes sereggel Drinápolyba érkezett, ahol további hatalmas erők csatlakoznak hozzá. Megírta azt is, hogy bizalmi embereinek jelentése szerint a szultán előbb Moldvába vonul, de az a szándéka, hogy onnan Erdélybe is betör és egész Magyarországot elfoglalja. »A támadásnak az az oka, hogy János király a szultán tudta nélkül Ferdinánddal egyezséget kötött«.

Arra kérte Ferdinándot, gondoskodják kellő időben megfelelő segítség biztosításáról, »nehogy Magyarország még ezen a nyáron török uralom alá kerüljön«.

Nem hallgatta el, hogy a szultán kétszázezer főnyi sereggel jön. »Ha a moldvaiak és a hegyen túliak látják, hogy mi is jól fel vagyunk készítve — mellénk állnak«, írta.

Fráter Györgynek a bécsi állami levéltárban elfekvő levele hátlapjára a következőket jegyezte fel Ferdinánd valamelyik tanácsosa: »A fehér barátnak azt kell válaszolni, hogy a Moldva és Erdély elleni hatalmas török támadásról szóló jelentését és e miatti segítség kérését Ő felsége megértette. Hajlandó urának annyi támogatást adni, amennyit csak lehet; amint hogy már el is rendelte kétezer spanyol s bizonyos számú német gyalogos és lovas elindítását. Erdély megtartására és védelmére Ő felsége semmit, ami lehető, nem fog elmulasztani... Ex consilio regis letzten august 38.«

A szultán kétszázezer főnyi seregével szemben kétezer spanyol zsoldos!

Még jöttek és mentek a segítségkérő levelek, biztató válaszok Fráter György és Ferdinánd között. Az ígért segítség megnőtt ötezer gyalogosra, akiket Buda védelmére küldött a római király. Majd arról írt, hogy a szomszéd fejedelmekhez fordult: adjanak a nagy veszélyben mielőbb segítséget. A szemrehányással vegyes mentegetőzés sem maradt el: ha hamarabb értesítik a török mozgólódásról, többet és gyorsabban adhatott volna...

Bizony, ha a császár és Ferdinánd segítségén fordul meg — elveszett volna egész Magyarország!

A havasalföldi vajda meghódolt, a moldvai vajda Erdélybe menekült, a szultán bevonult Moldva fővárosába, Szucsavába — s ezzel véget is ért a hadjárat.

Mire Ferdinánd segélyhadai »nem ugyan az ígért számmal, csak háromezer spanyol és néhány zászlóalj huszár, Debrecenbe érkeztek, Szulejmán már vissza is indította táborát«.

Abban, hogy a veszély elvonult, valószínűleg része volt a megerősített erdélyi szorosoknak, az ostromra felkészült váraknak, a védekezésre elszánt egész országnak, amelyről azt írta Verancsics, hogy »nincsen senki, ki most a hitért és hazáért, a szabadságért és javaiért a törökkel szembe szállni ne merne, ne kívánna«.

De mindabból, ami történt, megmaradt az az üdvösséges tanulság, hogy a császár és Ferdinánd szerződéssel biztosított segítségére nem lehet számítani.

Minden életképes szerződésben a vállalt áldozat és a biztosított előny úgy igazodnak egymáshoz, mint két fogaskerek egymásba illő rovátkái. Mentől tökéletesebben egészítik ki egymást áldozat és előny, annál gyorsabb, annál simább a szerkezet működése.

De ha nem teljesül az ígért szolgáltatás, vagy eredménye nem az, amit a túlsó oldalon elvártak, akkor elakad vagy éppen meg sem indul a szerződéssel megvalósítani kívánt együttműködés.

Valamelyik félnek el kell kezdenie a »teljesítést«, ezzel hozza mozgásba a gépezetet. Ha ez elmarad, az egyezség megszűnik élő valóság lenni.

Nem az okmány jogi érvénye: ez a törvény szab életének határt.

Az a kísérlet, amit Fráter György számára a váradi egyezség jelentett, mindjárt a legelső — sajnos túl korán jött — próbára csődöt mondott.

Amikor a török támadás veszélyével szemben cselekedni kellett, Fráter György a váradi egyezség szellemében színt vallott, felkészült a védekezésre s el volt szánva arra, hogy a nyugatról várt segítséggel felveszi a harcot a szultánnal.

A megígért segítség azonban elmaradt s még azt a fáradságot sem vette magának senki, hogy előteremtésének félig-meddig komolyan nekifeküdjék.

Ferdinándnak nem volt sem pénze, sem katonája. Ami kevés fegyverese akadt, azt Buda védelmére szánta. Igazában csak eddig terjedt a gondja. A moldvai hadjárat idején Fráter Györgyhez küldött leveleiben majd mindig azért panaszkodott a leghosszabban, hogy János egyik-másik híve nem hagy békét az ő hiveinek. Úgy látszik, ezt tartotta fontosabbnak, nem a közös védekezést.

Bécsben talán nem is igen bánták volna, ha a török legázolja Erdélyt — remélve, hogy aztán szokása szerint megint eltakarodik. Hányszor jött így, s távozott ismét, mint a fergeteg? A török támadás János és egész kormányzatát bizonyosan megbuktatta volna. Nem lehetetlen, hogy a rövidlátó bécsi urak arra gondoltak: így legalább ellenállás nélkül a kezükbe kerül az elpusztított ország. Nekik ez lett volna a legkényelmesebb.

A császár elérhetetlenül távol volt. A váradi béke megkötéséről még áprilisban tudomást szerzett ugyan s ahhoz Barcelonából nagy örömmel kívánt öccsének szerencsét, de a török támadás hírére azt már nem tartotta szükségesnek, hogy a »testvérévé és barátjává« fogadott Jánoson segítsen.

Ideje sem volt arra, hogy ezzel maga bajlódjék. Gondolta: ott van Ferdinánd, bírkózzék meg ő a feladattal, ahogyan tud.

Már készült a kibékülés a francia királlyal, ami Károlyt mindennél jobban érdekelte.

Előállott az a furcsa helyzet, hogy a császár éppen akkor ejtette el Magyarország megsegítésének ügyét, amikor úgy látszott, mintha leginkább lett volna módjában közbelépni.

Legalább is ez volt a látszat — ami a politikában sokszor fontosabb, mint a meg nem állapítható valóság.

A császár világhatalmi állása az 1538 év első felében ismét lényegesen megjavult. Február 8-án végre létrejött a törökellenes liga: a pápa és Velence nyílt szövetezése a császárral a szultán ellen. Június 18-án Károly Nizzában tíz évre fegyverszünetet kötött a francia királlyal. Július közepén Aigues-Mortes-ban személyesen is találkozott a két nagy ellenfél. Azt lehetett remélni — sokan hitték is — hogy ezúttal Európa két legnagyobb kérdésében is megállapodtak: a vallásújítás és a török veszély elleni közös állásfoglalásban.

Mikor remélhetett volna Fráter György inkább támogatást, mint éppen most?

A váradi egyezség mégis megbukott, még mielőtt a császár Toledóban november végén ünnepélyesen megerősítette volna.

Mire a ratifikációra sor került — a veszély is elmúlt.

A kettő között ott maradt a váradi egyezség teteme.

Ettől fogva valójában egyik oldalon sem bíztak benne többé.

Fráter Györgynek meg kellett tanulnia, hogy a császár és a római király segítségére még a legkedvezőbb körülmények között sem lehet építeni — de a Habsburgok hatalmát negligálni sem szabad. Az egyszer választott út fogva tartja azt, aki rálép.

A portáról értésére adták Jánosnak, hogy ha ezúttal megszabadult a »büntetés«-től, mégis jó lesz, ha a szultán haragját megengeszteli. Az ajándéknak mindig keletje volt a portán, elsősorban a portai urak között. S ijesztgetéssel nem is volt nehéz ajándékokat szerezni.

A Kolozsvárra összehívott rendek a kincstárnok előterjesztésére elhatározták, hogy háromszázezer forintot küldenek a szultánnak; egy harmadát János saját pénztárából fedezi.

Az engesztelésre szánt ajándék egyrészét hamarosan át is adták a portán s János követe biztosította a szultánt, hogy a hadikészülődés nem ellene, de a moldvai vajda ellen irányult. Hitték-e, nem-e — nem fontos. A gyümölcs még nem volt érett. A szultán tudott várni, míg eljön az ideje.

A török megengesztelésének hírére Bécsben mindjárt elkedvetlenedtek. A brindisii érsek, aki mint pápai legatus Bécsben tartózkodott, 1538 november 23-án jelentette Rómába, hogy az udvarnál ismét rosszra fordult a hangulat Jánossal szemben, megint csak »vajda« a neve.

Mintha valósággal haragudtak volna azért, hogy a török eltakarodott!

Nem mindenki gondolkodott így. Mignanelli bécsi nuncius október 28-i jelentésében egyenesen hálálkodva emlegeti Jánost, akinek sikerült »jó szóval visszatartani a törököt a betöréstől«.

BÁRDOSSY LÁSZLO